

RELIGIEUZE GEBOUWEN ROTTERDAM

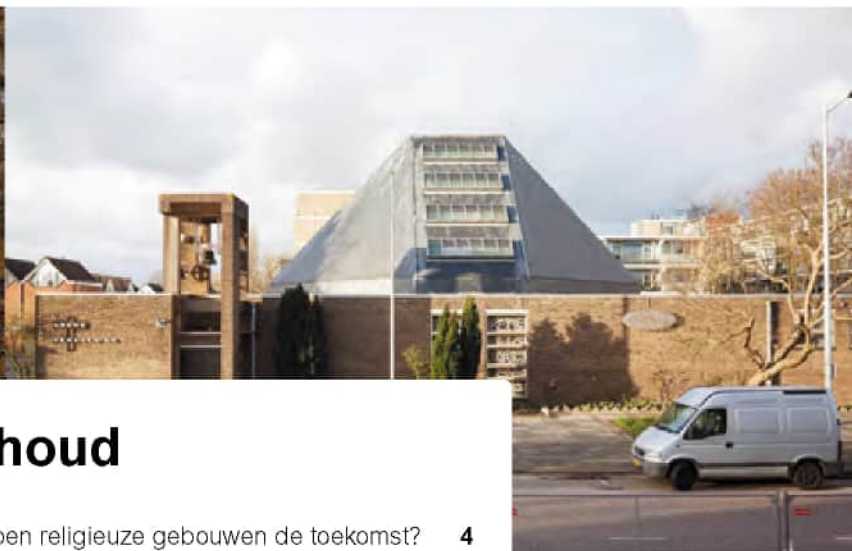
Samen naar een aanpak

Projectresultaten en -aanbevelingen

Inhoud

Hebben religieuze gebouwen de toekomst?	4
Een skyline van religies	5
Het project Religieuze gebouwen	8
Vijf maatregelen	10
Landelijke pilot	11
Meer dan stenen: verhalen van Rotterdammers	12

Said Kasmi, wethouder Onderwijs, Cultuur en Toerisme

Hebben religieuze gebouwen de toekomst?

Religieuze gebouwen staan letterlijk en figuurlijk midden in de gemeenschap. Toen vorig jaar in Hoogmade de Onze-Lieve-Vrouwe-Geboortekerk in vlammen opging, waren alle inwoners zeer ontdaan. Religieus of niet, voor iedereen in het dorp was het kerkgebouw een baken.

Een bejaarde vrouw, die er al sinds haar jeugd iedere zondag de dienst bijwoonde, noemde het de plek waar ze het dichtst bij God was. Voor de jongen die er tegenover woonde, was de kerkklok 'zijn wekker'. Voor een vrachtwagenchauffeur stond het gebouw symbool voor 'thuiskomen', als hij vanachter zijn stuur de kerktoren zag opdoemen. En voor heel veel mensen was het de plek waar ze getrouwd waren, hun kinderen hadden laten dopen en overleden familieleden en dorpsgenoten hadden herdacht.

Hoogmade is hierin niet uniek. In heel Nederland zien mensen kerken en andere religieuze gebouwen als bakens. Ze staan symbool voor saamhorigheid, zijn van cultuurhistorische waarde en vertellen iets over de geschiedenis van een dorp of stad. En soms zijn ze zelfs toeristische trekpleisters. Toch is de toekomst voor veel van deze gebouwen onzeker door de secularisatie en de vergrijzing. Zo ook in Rotterdam.

Daarom heeft het college van B en W opdracht gegeven voor een onderzoek naar religieus gebouwd erfgoed. Welke religieuze gebouwen is onze stad rijk? Wat is hun cultuurhistorische waarde? Hoe worden ze gebruikt? Wat zijn de toekomstverwachtingen? Veel van deze vragen hebben we de afgelopen periode met de erfgoedeigenaren besproken. In deze publicatie deel ik namens het college onze voorgestelde aanpak om deze waardevolle gebouwen, onze bakens, een duurzame toekomst te geven. Het is bovenal nodig dat we met elkaar in gesprek blijven. Over de gevolgen van de leegloop, wat dit betekent voor de eigenaren van deze gebouwen en wat we samen kunnen doen om onze bakens niet verloren te laten gaan.

**Paul van de Laar, directeur Museum Rotterdam en
bijzonder hoogleraar stadsgeschiedenis Erasmus Universiteit Rotterdam**

Een skyline van religies

Eén van de best geslaagde projecten van Rotterdam Culturele Hoofdstad 2001 was 'Preken voor andermans parochie', bedacht door de Rotterdamse filosoof Liesbeth Levy. Met dit project wilde zij recht doen aan de verschillen tussen religies, vanuit de gedachte dat verschillende geloven ook een verbindende kracht hebben voor de stad. Gedurende 52 weken sprak een geestelijk leider van de ene geloofsgemeenschap tijdens een dienst van een andere geloofsgemeenschap. De verscheidenheid aan religies in een multiculturele havenstad als Rotterdam, vertaalt zich van oudsher ook naar de gebouwde omgeving, en zo de skyline van de stad.

De Laurenskerk was vanaf de middeleeuwen het centrale baken in de stad. Een gemeenschapshuis, dat door alle Rotterdammers werd gebruikt en gekoesterd. Het van oorsprong katholieke gebouw werd na de reformatie van 1572 protestants. Rotterdammers die voorheen katholiek waren, bekeerden zich tot het nieuwe geloof. Het 17^e-eeuwse Rotterdam was niet in alle opzichten streng in de leer, en was bovendien een open stad. Hij trok gelukzoekers, maar ook veel politieke en religieuze vluchtelingen die hier een nieuw thuis en bijpassend gebouw voor de eredienst zochten. Rotterdam werd daar niet slechter van. Veel van deze nieuwe inwoners droegen letterlijk en figuurlijk een steentje bij.

De Rotterdamse skyline van eind 17^e eeuw laat dat mooi zien, met onder andere de Waalse, Engelse, Schotse en andere gereformeerde kerken. Deze behoorden niet tot de formele Nederduits Gereformeerde Kerk van de Republiek, maar de gelovigen hoefden zich niet te verstoppen. Dat gold niet voor de katholieken, die bijeenkwamen in schuilkerken. Zoals de Rosaliakerk uit 1777, die tot 1940 op de plek van het huidige Minervahuis III stond. Van buiten onopvallend, maar van binnen een rijkelijk barok interieur.

Pas in 1853, na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland, begon de katholieke emancipatie. Door heel Rotterdam werden kerken gebouwd. Vooral in de buitenwijken van de snelgroeiende werkstad, die als een magneet migranten aantrok. Naast het Emmaplein domineerde de rooms-katholieke kerk van St. Ignatius van Loyola, met pal daartegenover de gereformeerde Nieuwe Westerkerk aan de Westzeedijk. Slechts een

kleine, fysieke barrière vergeleken met de kolossale geloofskloof. Beide zijn helaas gesloopt; ook dat is het verhaal van religieus Rotterdam.

Het bombardement van 1940 heeft veel kerken en synagogen vernietigd. De Laurenskerk stond nog overeind, maar was zwaar beschadigd. De zwartgeblakerde toren werd een symbool van het oude Rotterdam en een belangrijke inspiratiebron voor Zadkines onvolprezen oorlogsmonument 'Verwoeste stad'. Rotterdam moest na 1945 worden opgebouwd en het geloofsleven werd hersteld. Na dit herstel volgde de onvermijdelijke sloop in de jaren zestig en zeventig, mede door de ontkerke-

lijking. Kerken behoren echter vanouds tot het stedelijk landschap. Ook als de architectuur niet bijzonder is, slaat de sloop een gat in de ziel van een buurt. Achteraf betreuren Rotterdammers de sloopdrift. Vooral van de Koninginnekerk in 1972. Deze in 1907 ingewijde kerk was het enige art-deco kerkgebouw in Rotterdam en de trots van Crooswijk. Het was voor wijkbewoners een religieus en sociaal belangrijk ontmoetingspunt. Dat de kerk in 2013 werd uitgeroepen tot 'mooiste gesloopte kerk van Nederland', is op z'n zachtst ironisch.

Rotterdammers hebben na de ontzuiling leren leven met een publieke ruimte waarin kerk en staat geschieden zijn. Maar zelfs in het rationele,

zakelijke Rotterdam is religie nooit verdwenen. In de wereldhavenstad komen er van oudsher ook nieuwe gelovigen bij, die hun aanspraak doen op een plek in de publieke ruimte. Met nieuwe toevoegingen aan het silhouet van de stad tot gevolg. En wat dat betreft verschilt het huidige Rotterdam niet eens zoveel van de 17^e-eeuwse koopmansstad die hij ooit was.

Panorama vanaf Stadhuisoren, Marius Richters, 1940. Collectie Atlas Van Stolk.

De binnenstad vanaf de stadhuisoren in zuidelijke richting, enkele weken voor de verwoesting van 14 mei 1940. Centraal staat de Laurenskerk; rechts daarvan zijn achter-eenvolgens het Witte Huis, de Hef en de rooms-katholieke kerk aan het Stieltjesplein te zien. Links onderaan ligt de Delftsevaart, geheel links staat de Koninginnekerk met zijn twee torens.

Het project Religieuze gebouwen

Om in kaart te kunnen brengen welke gebouwen nog een religieuze functie hebben, welke leegstaan en welke eigenaren plannen aan het ontwikkelen zijn, is een uitgebreide inventarisatie gedaan.

Basisinformatie

- Er zijn 158 oorspronkelijke gebedshuizen.
- Het merendeel (129) wordt nog voor religieuze doeleinden gebruikt.
- 18 zijn of worden herbestemd (bijvoorbeeld tot woningen, kinderopvang, muziektheater, medisch centrum of kantoor).
- Circa 11 gebouwen kennen leegstand of sloopplannen.

Cultuurhistorie

- 20 gebouwen zijn rijksmonument.
- 25 gemeentelijk monument.
- 27 zijn beeldbepalend object, 3 staan in een beschermd stadsgezicht.

- Alle gebouwen (ook niet-monumentaal) zijn gewaardeerd en ondergebracht in cultuurhistorische thema's, zoals 'havenstad', 'stad van vele dorpen' en 'wederopbouw'.

Bijeenkomsten

- De gemeente organiseerde vier bijeenkomsten voor eigenaren.
- Met vertegenwoordigers van 76 gebouwen.
- Bij de afsluitende avond waren er 61 deelnemers.
- Onder eigenaren is een enquête gehouden.
- Waar gewenst zijn vervolgesprekken gevoerd.

De kerken op Heijplaat hebben geen religieuze functie meer (foto: Eric Fecken)

Eén van de vier bijeenkomsten met eigenaren (foto: bisdom Rotterdam)

Bevindingen

- Van meer dan de helft van de gebouwen is de onderhoudsstaat goed. Van ongeveer een kwart redelijk. De rest scoort matig tot zeer slecht.
- Voor een derde van de eigenaren zijn de inkomsten voldoende om het gebouw tussen de één en vijf jaar te onderhouden. Nog een derde schat dit in voor een periode tot tien jaar. Voor enkele eigenaren volstaan de inkomsten geheel niet meer.
- De meeste eigenaren willen in het gebouw blijven.
- Het wordt steeds moeilijker een sluitende exploitatie te krijgen door het wegvallen van financiële en vrijwilligerscapaciteit.
- Er is sprake van achterstallig onderhoud en grote ingrepen zijn nodig.
- Er is noodzaak tot verduurzaming of aanpassing zodat het gebouw beter kan worden benut, maar onvoldoende kennis om dit aan te pakken, en soms zijn er beperkende regels.
- Maatschappelijke functies kosten geld en hebben hun weerslag op het gebouw.
- De gemeentelijke monumentenstatus zorgt volgens eigenaren voor (financiële) lasten, zonder bijhorende tegemoetkoming.
- Een gedragen besluit om afstand van een gebouw te nemen, is vaak pas mogelijk na een lang en zorgvuldig proces.
- Het huidige OZB-beleid werkt belemmerend bij de herbestemming van religieuze monumenten. Het verdient aanbeveling om een meer stimulerende constructie te onderzoeken.
- Eigenaren gaven ook aan dat het moeilijk kan zijn om met de gemeente in gesprek te gaan, omdat zaken versnipperd zijn.

Afsluitende inspraakavond waarop de maatregelen werden gepresenteerd aan eigenaren, 26 november 2019 in het Wereldmuseum (foto: Gert Olbertijn)

Vijf maatregelen

De gemeente Rotterdam zet vijf maatregelen in om waardevolle religieuze gebouwen te behouden.

1

Loods en coördinatiepunt religieuze gebouwen

Een aanspreekpunt helpt vraag en antwoord (of aanbod) bij elkaar te brengen, tijdiger te signaleren en in te grijpen.

2

Digitale kaart en informatievoorziening

Een digitale kaart helpt (openbare) informatie over en ten behoeve van de gebouwen toegankelijk te maken.

3

Expertise voor religieuze monumenten

Het voorstel is dat de gemeente een 'groepsabonnement' neemt op de Monumentenwacht en inspectiekosten vergoedt voor een selectie gebouwen.

4

Regeling voor gemeentelijke monumenten

Het Rotterdams Restauratiefonds wordt geevalueerd en aanvullende mogelijkheden voor religieuze monumenten worden onderzocht.

5

Experiment transformatie en verduurzaming

Een gemeentelijke pilot verkent nieuwe kansen en samenwerking op gebied van de verduurzaming en transformatie van een selectie gebouwen.

De maatregelen worden de komende drie jaar uitgewerkt en uitgevoerd. Daarna volgt evaluatie en herijking.

Landelijke pilot

Rotterdam was in 2019 één van zes pilotgemeenten in de nationale kerken-aanpak. Frank Strolenberg, programmaleider Toekomst Religieus Erfgoed bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, vertelt.

Rijksmonumentenschildje op de Hillegondakerk (foto: Peter Gooris)

'Wie het totaal aan rijksmonumenten beschouwt, ziet dat ongeveer 4 procent kerken en gebedshuizen betreft. Niet zo heel veel dus. Wie daarnaast echter het bedrag zet dat jaarlijks aan het onderhoud van rijksmonumenten wordt besteed, ziet dat rond de 40 procent van het totaal naar kerkgebouwen gaat. Dit zegt iets over het belang dat aan deze gebouwen wordt gehecht. Het gaat hier niet over zomaar wat doorsnee woonhuizen, kantoren of fabrieken. Het zijn de tempels van de geest waar mensen zich altijd extra voor ingespannen hebben om er bijzondere plekken van te maken. Vaak zijn het plekken vol kunst en cultuur. Gebouwen met een hoge emotionele waarde die een zorgvuldige omgang vereisen; of je nu zelf gelovig bent of niet.

Rotterdam wijst als pilotgemeente de weg voor de 99 gemeenten die anno februari 2020 samen over zo'n 2.900 religieuze gebouwen nadenken. De mouwen worden opgestroopt en de zaak wordt goed op z'n fundamenteën neergezet. Want de gebouwen zijn niet alleen 'erfgoeddingen', maar maken ook samen de stad. 'We zijn niet zo van de visie,' werd mij daarbij fijntjes meegedeeld, 'maar meer van het aanpakken.' Als ik zie welk palet aan praktische maatregelen wordt vormgegeven, dan kan ik dat alleen maar stilzwijgend beamen. De anticiperende wijze waarop dat gebeurt, noem ik echter gewoon hardop: 'visionair'.

Meer dan stenen: verhalen van Rotterdammers

Als het gaat om religieus erfgoed, waar hebben we het dan over? Niet alleen over het verleden, maar ook over de betekenis ervan voor mensen in het hier en nu. Betekenis kan voor iedereen anders zijn. We laten enkele Rotterdammers aan het woord die zich, ieder op hun eigen manier, inzetten voor gebedshuizen in de stad.

Tiny Sintemaartensdijk-Bergsma

'Mensen raken ontheemd als een kerk verdwijnt'

Een plek van binding, een oorlogsmonument en een uitvalsbasis voor maatschappelijke betrokkenheid. Dat is de Gedachtenis Kerk 'Vrede en Verzoening' in IJsselmonde. Net als voor veel andere kerkgemeenten is het voor de Emmaüsgangersparochie een uitdaging om genoeg middelen te vinden voor het onderhoud aan het kerkgebouw. Parochielid Tiny Sintemaartensdijk-Bergsma richtte daarom in 2019 de stichting Vrienden van de Emmaüsgangers op. Zij vindt het behoud van kerken belangrijk, omdat ze een plekje bieden aan mensen, zelfs als ze maar één keer per jaar over de drempel stappen.

Wat maakt 'Vrede en Verzoening' een bijzondere kerk?

'De kerk is in 1968 gebouwd als oorlogsmonument. Het bisdom van Münster heeft een geldbedrag geschonken aan het bisdom van Rotterdam, als een verzoeningsgebaar voor het oorlogsverleden. Met de aanvaarding van dat geldbedrag sluit je als het ware vrede. Ik ben zelf in 1944 geboren in hartje Rotterdam en als kind heb ik op de lege vlaktes in de stad gespeeld. Ik maak me zo druk om het behoud van dit oorlogsmonument, omdat ik wil dat iedereen weet dat Rotterdam tachtig jaar geleden is platgegooid.'

Welke betekenis heeft de kerk voor uzelf?

'Ik ben opgegroeid in een streng gereformeerde bondskerk. Daarnaast ging ik naar een katholieke club, waar ik kennismakte met hun manier van vieren. Ik voelde me daarbij thuis, en vond het prettig dat ik het gevoel had zelf keuzes te kunnen maken en commentaar te kunnen geven. Het duurde toch nog een hele tijd voordat ik de overstap heb gemaakt. In 1984 ben ik lid geworden van de parochie Heilige Kruisverheffing in IJsselmonde. Ruim tien jaar later, in 1995, is deze parochie samengegaan met de Wederkomst van de Heer, die sinds 1968 in de kerk 'Vrede en Verzoening' zat. De twee parochies namen toen de nieuwe naam Emmaüsgangers aan. Door dit samengaan heb ik meegemaakt hoe het is om een vaste, vertrouwde plek achter te moeten laten en iets nieuws op te bouwen.'

Waarom is het volgens u zo belangrijk om kerken te behouden?

'Mensen moeten een plek hebben waar ze zich thuis en welkom voelen. Waar ze naartoe willen gaan, bijvoorbeeld omdat hun vrienden, familie en kennissen daar ook komen. Het gaat om het kunnen ervaren van de essentie van het bestaan. Of dat nu elke week is of maar een keer per jaar. In onze kerk zie je dat de parochieleden tussen de 70 en 90 jaar ervaren dat de kerk echt van hen is. Zij hebben de bouw nog meegemaakt of komen er al heel lang. Tegelijkertijd maakt de kerk een belangrijk onderdeel uit van de wijk. Voor die waarde moeten we ook oog hebben. Met Pasen en Kerst zit de kerk vol. Ik vind dat je daar als kerk blij mee moet zijn en mensen dus de gelegenheid moet geven om – al is het maar een keer per jaar – naar de kerk te komen. Ook voor begrafenissen, dopen en trouwen moet de kerk blijven bestaan.'

Voor welke uitdagingen staat de parochie om het kerkgebouw te behouden?

'Het dak lekte heel erg en het kostte veel geld om dit te maken. Door de oprichting van de stichting Vrienden van de Emmaüsgangers en de vele donaties van de parochieleden, kon het dak vorig jaar gerepareerd worden. Nu richten we onze aandacht op het verwarmingssysteem. Dat is verouderd en ook in het kader van duurzaamheid moet dit systeem worden vervangen. Ik heb gemerkt dat de parochieleden wel wakker zijn geschud om te doneren voor het behoud van de kerk. Daarbij helpt het dat de

stichting alleen op het onderhoud van het gebouw is gericht. Toen duidelijk werd dat de gemeente geld beschikbaar zou stellen voor het behoud van religieuze gebouwen, ben ik ook naar diverse bijeenkomsten geweest om onze kerk onder de aandacht te brengen. De bijzondere status van oorlogsmonument helpt daarbij.'

De gemeente Rotterdam is bezig met een aanpak voor religieuze gebouwen, wat hoopt u daarin terug te zien?

'Er zijn al zoveel mooie kerkgebouwen afgebroken, dat vind ik erg zonde. Er moet daarom meer oog komen voor de waarde van een kerkgebouw, als plek voor verbinding en maatschappelijke betrokkenheid. In onze kerk zit bijvoorbeeld een voedselbank, en we organiseren maaltijden tegen eenzaamheid. We zijn een warme parochie en dragen zorg voor elkaar en de omgeving.'

Cynthia Haaswijk

‘Het is 2 voor 12 voor ons kerkgebouw’

De feiten liegen er niet om: een deel van het 19e-eeuwse onderkomen van de Evangelische Broedergemeente Rotterdam mag op last van de brandweer niet meer gebruikt worden. De geschatte herstelkosten zijn een miljoen euro. Cynthia Haaswijk kerkt al veertig jaar aan de Avenue Concordia en zet zich nu als bestuurslid van de Evangelische Broedergemeente in om de noodzakelijke gelden binnen te krijgen.

Wat is de geschiedenis van het kerkgebouw en van het gebruik ervan door de Evangelische Broedergemeente?

‘De kerk is in 1888 gebouwd voor de gereformeerde gemeente. Naast het hoofdgebouw aan de Avenue Concordia – de eigenlijke kerk met de kenmerkende gevel – is er een groot bijgebouw aan de naastgelegen Annastraat, dat ongeveer rond dezelfde tijd is gebouwd. De Evangelische Broedergemeente bestaat grotendeels uit Nederlanders met een Suri-naamse achtergrond, die deze geloofstraditie vanuit hun thuisland in de jaren '50 en '60 meenamen naar Nederland. Toen ze veertig jaar geleden de huiskamerdiensten en hun eerste kerkgebouw ontgroeiden, kochten ze met eigen middelen de leegstaande kerk aan de Avenue Concordia. Ook het bijgebouw is van onschatbare waarde, omdat hier de diensten voor de kinderen plaatsvinden, we religieuze en maatschappelijke activiteiten organiseren, en andere kerkgenootschappen hier hun bijeenkomsten houden.’

Wat is er precies aan de hand in jullie kerkgebouw?

‘Twintig jaar geleden is de kerk zelf al gerenoveerd. Nu verkeert het bijgebouw in zwaar weer. Dit heeft alles te maken met het “probleem van Krallingen”: de verzakkende grond. Doordat het grondwater als gevolg hiervan behoorlijk is gezakt, staan de funderingspalen niet langer onder water. Hierdoor zijn de palen gaan rotten, wat weer gevolgen heeft voor de muren en het dak. Als je het probleem wilt oplossen, moet je direct het hele pand aanpakken. Je kunt niet alleen de funderingen herstellen, je moet dan ook gelijk de muren en het dak doen. De plannen voor grootschalige renovatie bestaan al een paar jaar, maar worden helaas alleen maar duurder. De berekeningen laten nu zien dat de renovatie een miljoen euro gaat kosten.’

Hoe lastig is het om zo'n enorm bedrag bij elkaar te krijgen?

'Het gaat om zo'n hoog bedrag, dat dit gewoon niet op te brengen is door de gemeente. De meeste gemeenteleden zijn niet zo vermogend. Gelukkig hebben we ook veel gedreven mensen die zich met hart en ziel inzetten voor het behoud van het pand. Zo hebben we een beheercommissie, waar gemeenteleden met veel technisch inzicht deel van uitmaken. Om het bedrag bij elkaar te krijgen worden regelmatig mooie acties op touw gezet om geld in te zamelen. Ik juich dit toe, maar ik zie ook dat het daarnaast noodzakelijk is om externe bronnen aan te boren. Helaas zijn vanuit de overheid de financieringsmogelijkheden voor religieuze zaken de afgelopen jaren flink afgenomen. We willen onze aandacht de komende tijd wel richten op gesprekken met de gemeente om te kijken wat er mogelijk is.'

Waarin zit precies die grote emotionele waarde?

'Voor mijzelf: ik voel mij kind van dit huis, omdat ik letterlijk als kind naar binnen ben gelopen en nooit meer weg ben gegaan. Je leert er vriendjes en vriendinnetjes kennen, je leert over het geloof, maar nog veel meer over samenzijn en hoe we met elkaar omgaan. Die waarde zit echt opgeslagen in de stenen. Stenen die samen een gebouw vormen dat we 40 jaar geleden met eigen geld hebben gekocht. Het zou hartverscheurend zijn als de ouderen die dit nog hebben meegemaakt, moeten meemaken dat dit gebouw dicht moet.'

De gemeente is bezig met een aanpak voor religieuze gebouwen, wat hoopt u daarin terug te zien?

'Ik zou het prettig vinden als de gemeente toegankelijker zou zijn voor partijen zoals wij. Zodat we makkelijker weten waar we onze vragen kunnen stellen. En het zou fijn zijn als ze ons helpen met aanvragen en procedures. Als leken hebben we de expertise, kennis en *know how* van de gemeente nodig om het gebouw – dat niet alleen ons gebouw is, maar ook een gemeentelijk monument – in goede staat te brengen en te houden. We zijn immers geen professionals, maar hebben wel ontzettend veel hart voor onze kerk en voor het maatschappelijk belang.'

Frank van Gelderen

‘Het Joodse erfgoed verdient een plek in Rotterdam’

De Joodse gemeenschap levert al vierhonderd jaar een belangrijke bijdrage aan de cultuur en ontwikkeling van Rotterdam. Tot aan de Tweede Wereldoorlog had de stad, na Amsterdam en Den Haag, zelfs de meeste Joodse inwoners van Nederland. De vele aspecten van het Joodse leven en erfgoed wil initiatiefnemer Frank van Gelderen, lid van de Joodse gemeenschap, bijeenbrengen als museum in de synagoge aan het A.B.N. Davidsplein. Hij is bestuurslid van het Platform Religieus Erfgoed Zuid-Holland en secretaris van Stichting Loods 24 en het Joods Kindermonument.

Waarom verdient het Joodse erfgoed in Rotterdam meer aandacht?

‘Allereerst omdat Rotterdam nu een volwassen stad is. Het bombardement is tachtig jaar geleden. Daarna hadden mensen geen tijd voor erfgoed en musea, want de stad moest opgebouwd worden. Nu pas komen we aan onze geschiedenis toe. Ook het verhaal van de Joodse gemeenschap verdient daarin een plaats. Rotterdam had vanaf ongeveer 1600 tot aan de Tweede Wereldoorlog een grote Joodse gemeenschap, die van betekenis was voor de stad. Over de Joodse gemeenschap van Amsterdam is meer bekend dan over de Rotterdamse. Dat is te verklaren: hier is nog maar weinig fysiek erfgoed aanwezig na het bombardement van 1940. Het is daarom belangrijk om het erfgoed dat er nog wel is, te behouden. Maar voor een totaalbeeld van het Joodse leven in Rotterdam is een museum nodig.’

Waar gaat het om als we het hebben over Joods erfgoed?

‘Het gaat om een weergave van de vele aspecten van Joods Rotterdam. Het gaat niet alleen om religieus erfgoed, want niet alle Joden zijn en waren even religieus. Sommigen hechten minder waarde aan het geloof, maar willen wel meedoen in de Joodse gemeenschap. Het sociale element speelt een grote rol. Familie en vrienden ontmoeten elkaar in de synagoge, waar ze ook samen de feestdagen vieren. In het museum dat ik beoog, moet verder aandacht zijn voor de sociaal-maatschappelijke en economische bijdrage van de Rotterdamse Joden. Daar zijn veel voorbeelden van. Het beroep van huidenhandelaar, dat ik zelf heb uitgeoefend, is bijvoorbeeld een typisch oud Joods beroep. Dat komt voort uit de Middeleeuwen, toen Joden geen lid mochten zijn van een gilde en daarom veel beroepen uitoefenden die anderen niet mochten of wilden doen. Maar denk ook aan slagers, veehandelaren,

marktlieden, artsen, bankiers, en de wereld van zang, dans en theaters. Veel van deze beroepen zijn uiteindelijk grote zaken geworden, met een belangrijke sociaal-maatschappelijke en economische betekenis.'

Wat maakt de synagoge een geschikte plek om het Joodse erfgoed te presenteren?

'Ik heb meerdere locaties overwogen, onder andere de herdenkingsplek Loods 24 en het Joods Kindermonument. Maar ik denk dat we het museum daar bewust niet moeten plaatsen, omdat die plek de dood symboliseert. De synagoge aan het A.B.N. Davidsplein, die in 1954 een nieuw begin markeerde, is geschikter. De synagoge wordt nog steeds gebruikt. Daar kun je zien wat de Joodse religie inhoudt. In combinatie met het museum, dat de andere aspecten van Joods Rotterdam belicht, heb je dan een mooi totaalbeeld. Bovendien is de plek goed bereikbaar en staat er een geschikt gebouw.'

Wat is de betekenis van het Joodse erfgoed voor niet-Joodse Rotterdammers?

'De oudere generatie, die nog een beeld heeft bij het vooroorlogse Joodse Rotterdam, wordt steeds kleiner. Daarmee dreigt ook de herinnering aan het Joodse verleden te verdwijnen. Dat roept bij de huidige Joodse gemeenschap de wens op om te laten zien hoe deze groep Joodse Rotterdammers in voorgaande tijden leefde. Prof. dr. Paul van de Laar, hoogleraar Stadsgeschiedenis aan de Erasmus Universi-

teit, sprak al eerder uit dat het Joodse erfgoed een grotere plek behoeft in het bredere verhaal van Rotterdam, zowel van vroeger als van nu. Die geschiedenis zegt namelijk iets over wie wij als Joodse gemeenschap zijn, ook vandaag. We hebben de behoefte om iets van de eeuwenoude, eigen cultuur te delen. Dit leeft trouwens ook bij andere gemeenschappen in Rotterdam, elk met hun eigen verhaal en achtergrond. Wij leven tenslotte in een multiculturele stad. Daarom vind ik het van uiterst belang dat we als Joodse gemeenschap laten zien welke bijdrage er is geleverd aan de ontwikkeling van Rotterdam. Als we ons hiervan bewust zijn, kunnen we er allemaal van leren.'

Joran Koster en Abdullah Tezcan

‘Gebedshuizen zijn een plek van verwondering, ontmoeting en verhalen’

Wie een gemiddelde kerk, moskee of mandir bezoekt, komt daar weinig jongeren tegen. In 2010 was van de 15- tot 18-jarigen 51 procent godsdienstig. In 2015 was dit gedaald tot 45 procent (CBS 2017). Hierdoor missen deze jongeren mooie ontmoetingen met bijzondere gebouwen en mensen, vinden Joran Koster en Abdullah Tezcan. De twee vrienden zijn betrokken bij de gebedshuizentours voor middelbare scholieren, die vanuit Verhalenhuis Belvédère en het Wereldmuseum worden georganiseerd.

Hoe is het idee voor de gebedshuizentours ontstaan?

Joran: ‘Als educatief medewerker bij het Verhalenhuis Belvédère kwam ik met het Wereldmuseum in contact met de Roncalli Mavo in Rotterdam-Oost. Samen hebben we het programma ontwikkeld: een kennismaking met Rotterdamse gebedshuizen in de Afrikaanderwijk. Voor de rondleidingen door de Kocatepe Moskee heb ik Abdullah gevraagd.’

Abdullah: ‘Ik ben geboren in de Afrikaanderwijk. Vanaf m’n zesde ging ik samen met mijn opa naar de Kocatepe. In het weekend bezocht ik daar de Koranschool en ik heb er veel feest-

dagen gevierd. Door mijn studie Architectuur en mijn werk als stadsgids ben ik me ook gaan interesseren voor het gebouw. De Kocatepe Moskee was oorspronkelijk een school, ontworpen door Ad van der Steur. Hij heeft ook Museum Boijmans Van Beuningen ontworpen.’

Wat doen jullie tijdens een gebedshuizentour?

Joran: ‘Ik doe de voorbereiding en ga naar de school om vragen op te halen. Leerlingen hebben vaak een bepaald beeld van gebedshuizen, en dit is een goed startpunt om de nieuwsgierigheid aan te wakkeren.’

Abdullah: 'En ik begeleid de leerlingen door de moskee. We beginnen buiten, waar ik over de monumentale waarde van het pand vertel. Daarna gaan we naar de gebedsruimte. Het gebouw ziet er van buiten intimiderend en donker uit, maar binnen is het licht en open. De leerlingen zijn vaak verbaasd door de rust en de stilte. Tijdens de rondleiding is er ruimte om vragen te stellen. Waarom bidden mannen en vrouwen apart? Waarom moet je je schoenen uitdoen? Ik vertel graag over de symboliek achter de objecten, de geometrie van de tegels, en de betekenis achter de kalligrafie. In het theehuis worden de groepen uitgenodigd voor een afsluitend kopje thee.'

Waarom is het volgens jullie belangrijk dat jongeren kennismaken met deze gebouwen?

Abdullah: 'Er zijn veel vooroordelen over geloven. Ik vind het belangrijk dat de leerlingen nieuwsgierig worden in plaats van te oordelen.'

'Ik wil jongeren laten kennismaken met werelden buiten hun eigen 'bubbel'. Elkaar bezoeken en liefdevol bevragen is essentieel voor een vreedzame stad en wederzijds respect', vult Joran aan.

Julie zijn inmiddels met verschillende groepen bij gebedshuizen geweest.**Wat zijn de reacties van de jongeren?**

'Leerlingen vinden het mooi en na mijn uitleg is er meer begrip. Het bezoek is vaak het begin van een dialoog tussen de jongeren. Leerlingen met verschillende religieuze achtergronden laten een deel van hun persoonlijk leven zien dat normaal gesproken geen aandacht krijgt onder schooltijd', aldus Abdullah.

Wat zijn de toekomstplannen voor de gebedshuizentours?

'Ik zou me graag meer willen richten op hokjes-denken en taalgebruik. "Nu gaan we naar de koelle-tempel", zei een leerling laatst toen we de Hindoestaanse mandir bezochten. De tempelbewaarster van de Sri Ram Mandir legde vervolgens uit waarom zij de term 'koelle' als beledigend ervaart. Jongeren zeggen vaak dingen waarvan ze de betekenis amper kennen. Ik denk dat een bezoek aan een gebedshuis bewustwording bevordert', vertelt Joran.

Abdullah: 'Ik zou graag meer willen vertellen over de monumentale waarde van de Kocatepe. Zo komen mijn geloof en mijn studie Architectuur samen.'

De gemeente werkt aan een aanpak om waardevolle gebedshuizen te behouden voor Rotterdam. Wat willen jullie meegeven?

Abdullah: 'De functie van een gebouw verandert door de behoefte van de stad. De Kocatepe Moskee was eerst een school en is nu een moskee. Maar het is nog steeds een open plek, ondanks dat het er van buiten uitziet als een afgesloten fort.'

Joran besluit: 'Dit project heeft geresulteerd in een groepje vrienden die op bezoek gaan bij elkaars gebedshuizen. Zo hebben we het Loofhuttenfeest in de synagoge gevierd, zijn we voor Oud en Nieuw naar de Servisch-orthodoxe kerk geweest en zijn we gezamenlijk naar het vrijdagmiddaggebed geweest. Ik zou de gemeente Rotterdam willen meegeven dat een gebedshuis naast een stenen gebouw, ook een plek is voor ontmoeting. Je kunt er kennis maken met elkaars tradities, feestdagen en verhalen.'

Ioannis Psomas

‘Wij delen onze cultuur, ons geloof en onze gemeenschap met de mensen in Rotterdam’

De Grieks-Orthodoxe kerk van de Heilige Nikolaas trekt de aandacht in het Museumpark. Het prachtige Byzantijnse gebouw is één van de zeemanskerken in Rotterdam, in 1957 gebouwd voor Griekse zeelieden en reders. Binnen is de kerk versierd met iconen. Je waant je er even in Griekenland. Volgens de priester Ioannis Psomas, sinds 2015 rector van de parochie, is het een plek waar Rotterdammers en andere bezoekers op een unieke manier de orthodoxe cultuur kunnen ervaren.

Wat maakt het gebouw van de Nikolaoskerk bijzonder?

‘De orthodoxe kerk van de Heilige Nikolaas is als enige kerk in Nederland gebouwd in de Byzantijnse stijl. Het ontwerp is precies hetzelfde als de kerken in Griekenland. De iconen van Jezus in de koepel en van de vier evangelisten zijn bijzonder, omdat Panayiotis Tetsis deze maakte. Hij was toen nog een student, maar werd later een beroemde schilder. Dat maakt de afbeeldingen in deze kerk zeldzaam en belangrijk. De kerk is bovendien een gemeentelijk monument.’

De Nikolaoskerk is dus een uniek kerkgebouw in Nederland. Merkt u dit ook aan het aantal bezoekers?

‘Vooral in de lente en de zomer, als alles groen is, komen veel mensen een kijkje nemen in de kerk. Dan brengen ze tijd door in het park en maakt de buitenkant hen nieuwsgierig naar de binnenkant. Dus vragen ze: ‘Mogen we even binnen kijken?’ De kerk staat altijd open voor iedereen. Dagelijks vindt het avondgebed plaats van zes tot zeven uur. De doop van kinderen gebeurt vaak op zaterdagochtend. En ook op zondag is er een Goddelijke liturgie. Op al die momenten is de kerk open voor bezoekers. We doen trouwens ook een deel van de liturgie in het Nederlands, zodat mensen die geen Grieks spreken het ook begrijpen.’

Wat is volgens u de betekenis van de Nikolaoskerk voor Rotterdam?

'Ik denk dat de orthodoxe kerk, geplaatst in het centrum van Rotterdam, een teken is van de multiculturele samenleving. We wonen in een internationale omgeving en de stad heeft veel inwoners die niet in Nederland zijn opgegroeid. Voor mij verwijst de kerk naar de gemeenschap, waarvan ook mensen deel uitmaken die niet in Rotterdam of Nederland zijn geboren. In de Nikolaoskerk kunnen Rotterdammers kennis maken met een andere cultuur. Ze kunnen die ervaren en erover leren in hun eigen stad. Ze zien hoe mensen God aanbidden en hun eigen religie beleven, buiten de landsgrenzen. Mensen vinden dat vaak leuk en interessant. Ze zijn ook vaak benieuwd naar meer dan het gebouw alleen. Ze stellen vragen als: Wat is orthodoxie? Waarom is de kerk op deze manier gebouwd en waarom zijn er zoveel iconen? En wat stellen de iconen voor? Wij evangeliseren niet, maar wij delen onze cultuur, onze religie en onze gemeenschap met de mensen.'

Vindt u het belangrijk dat meer Rotterdammers en toeristen de Nikolaoskerk bezoeken?

'We proberen als kerk niet actief zichtbaarder of minder zichtbaar te worden. Het doel van de kerk is om orthodoxe gelovigen, en geïnteresseerden, uit te nodigen om hun geloof te beleven. Het gaat om de samenkomst van de gemeenschap, dus ook van de bredere gemeenschap. Iedereen die wil komen kijken, is welkom. Dat neemt niet weg dat toeristen belangrijk zijn voor de inkomsten van onze kerk.

Hun bijdragen zijn absoluut onmisbaar voor het onderhoud van het gebouw. Als priester wil ik alleen geen toegangsgeld vragen aan bezoekers, want de kerk is een plek van God. Als ze geld willen geven, dan is dat helemaal aan hen. Wij zijn daar in ieder geval erg blij mee.'

Ziet u een rol voor de gemeente Rotterdam in het onderhoud van de Nikolaoskerk?

'We zouden ondersteuning vanuit de gemeente waarderen. We kunnen nu op geen enkele subsidie aanspraak maken, dus moeten we de kerk onderhouden met geld van de parochianen. Dat is natuurlijk een grote uitdaging. Een vorm van steun zou heel fijn zijn.'

Hayo Boerema

‘Rotterdammers hebben vaak niet in de gaten wat voor moois ze in hun eigen stad hebben’

De waarde van muziek is moeilijk in woorden uit te drukken, die moet je ervaren. Dat geldt zeker voor orgelmuziek, die nauw verbonden is met kerkgebouwen. Welke orgelschatten herbergen de Rotterdamse kerken? Hayo Boerema, organist, componist en docent aan Codarts, kan hier met veel passie over vertellen. Als organist van de Laurenskerk wil hij het orgel toegankelijk maken voor een breed publiek.

Hoe bent u organist en docent aan Codarts geworden?

‘Het begon allemaal met een speelkameraadje, dat een klein orgeltje kreeg. Ik was niet meer weg te slaan bij hem thuis. Op een gegeven moment zeiden zijn ouders: ‘Neem maar mee, wij doen er toch niets meer mee.’ Een tijd later kreeg ik mijn eerste les. Ik kom uit Groningen en heb in Den Haag orgel gestudeerd. Mijn docent was organist van de Laurenskerk, dus zo kwam ik in Rotterdam terecht. Ik volgde hem op toen hij met pensioen ging. Bij Codarts kwam een vacature voor docent improvisatie vrij. Daar heb ik op gesolliciteerd, met succes.’

Wat maakt de Laurenskerk aantrekkelijk voor een organist?

‘De Laurenskerk heeft drie fantastische orgels. Maar wat mij vooral aanspreekt, is de sterke muziektraditie die hier bestaat. De Laurens-

cantorij is een van de beste koren van Nederland. Rotterdammers hebben vaak niet in de gaten wat voor moois ze hebben in hun eigen stad. Het koor en het orgel geven hier al jaren veel concerten, en ook in de kerkdiensten speelt muziek een grote rol. Ik ben blij dat ik deze traditie kan voortzetten.’

Wat zijn verder goede orgels in Rotterdam?

‘De drie instrumenten in de Laurenskerk zijn kwalitatief de beste. Maar ook in De Doelen staat een belangrijk orgel, net als in de Lambertuskerk en de Hoflaankerk in Kratingen en in de Oude Kerk in Charlois. Met het bombardement is helaas veel kwaliteit verdwenen. Er is wel wat voor in de plaats gekomen, maar die instrumenten waren niet altijd van de beste kwaliteit en moesten na de oorlog snel vervangen worden.’

Spreekt orgelmuziek de mensen in Rotterdam nog aan?

'De orgelwereld is op zoek naar manieren om weer aansluiting te vinden bij de mensen. De kerkgang loopt terug, maar daarmee is een orgel niet overbodig. Het is namelijk niet per se een religieus instrument, alleen omdat het in een kerk staat. In Rotterdam zie je trouwens, juist omdat het hier al behoorlijk ontkerkelijk is, dat er langzaam een hernieuwde interesse voor het orgel ontstaat. Mensen verbazen zich over de mogelijkheden van het instrument. In samenwerking met de stichting Laurenskerk zoeken we daarom als organisten naar manieren om het orgel onder de aandacht te brengen van een groter publiek. We hebben bijvoorbeeld een dansvoorstelling begeleid, jazzconcerten georganiseerd en live orgelmuziek gespeeld achter een stomme film uit de jaren twintig. Met zulke cross-overs kun je mensen interesseren voor het orgel.'

Ziet u een rol voor de gemeente Rotterdam in de zorg voor de orgels?

'Ik zie zeker een rol voor de gemeente Rotterdam. Er is al een stadsorganist. Die zou als uitbreiding van zijn takenpakket de zorg voor de orgels in de stad moeten krijgen. Hij moet er natuurlijk ook wat mee te doen, zodat ze daar niet alleen maar staan en er niets mee gebeurt. Ik denk ook dat het religieuze sausje een beetje van het orgel af moet. Als de gemeente zich met orgelmuziek bemoeit, dan is het ineens een publieke zaak. Bovendien is het een zorgtaak van de gemeente om dat cultuurgood te behouden.'

Ruud Schürmann

'Ik ben blij dat mensen ruimer zijn gaan denken over het hergebruik van kerken'

'Rotterdam heeft al eens zijn hart verloren, laten we proberen al die andere dingen te behouden en ze een nieuwe functie te geven.' Deze opvatting is van een Rotterdammer die ondervraagd is voor het onderzoek 'Kerkgebouwen leven', dat Burgerpanel Rotterdam in 2008/2009 uitvoerde. De uitspraak vat de boodschap van het onderzoek goed samen: gebedshuizen hebben vaak een belangrijke cultuurhistorische of emotionele betekenis én kunnen meerwaarde verkrijgen door herbestemming. Ruud Schürmann, lid van Burgerpanel en destijds betrokken bij het onderzoek, vertelt over wat er sinds 2009 is veranderd en blijkt vooruit.

Waarom moet er goed worden nagedacht over de toekomst van gebedshuizen?

'Toen ik bij de Rijksdienst voor Monumentenzorg werkte, heb ik van dichtbij meegemaakt hoe onnadenkend er soms werd omgegaan met religieus erfgoed. De grond was destijds meer waard dan de kerkgebouwen, en dus werd er veel gesloopt. Momenteel ben ik actief in het Platform Religieus Erfgoed Zuid-Holland en stichting Kerken voor Kerken, collectieven die kerkgebouwen een duurzame toekomst willen geven. Gelukkig is de algemene opvatting dat sloop de beste optie is wel een beetje geweken. Sloop is namelijk een onvoorstelbare verarming van een stad en wijk. Religieuze gebouwen

zijn veelal dankzij giften en donaties gebouwd en daarom misschien wel als maatschappelijk vastgoed te beschouwen. Ik vind dan ook dat ze teruggegeven zouden moeten worden aan de gemeenschap.'

Wat was de belangrijkste conclusie uit het onderzoek 'Kerkgebouwen leven'?

'Dat religieuze gebouwen voor veel mensen van grote waarde zijn. De mensen die we hebben ondervraagd, noemden vaak de historische waarde van het gebouw, de beeldbepalende architectuur, de kerk als herkenningspunt en het belang van de activiteiten in de kerk. De kerk als baken in de stad dus.'

En wat waren de belangrijkste aanbevelingen van het Burgerpanel?

'We hebben de gemeente opgeroepen om een proactieve houding aan te nemen, door te kijken welke gebouwen er allemaal in de stad zijn, hun licht op te steken bij gemeenten die hierin al veel verder zijn, en tijdelijk geen sloopvergunningen uit te geven. Verder zou de gemeente een Kerkenvisie moeten opstellen, waarin herbestemmen in plaats van slopen het uitgangspunt is.'

Wat is er met het onderzoek gedaan?

'Het onderzoek is aan de toenmalige wethouder gepresenteerd, maar er is jammer genoeg helemaal niets mee gedaan. Dat had er ook mee te maken dat het einde van de raadsperiode in zicht kwam. Het idee dat kerk en staat gescheiden werelden zijn, speelde ook mee.'

We zijn nu ruim tien jaar verder.

Welke ontwikkelingen heeft u gezien in de stad?

'Natuurlijk kwam daar de economische crisis, waardoor het gebouw meer waard werd dan de grond. Maar helaas zijn er ook een aantal kerken in Rotterdam verdwenen, zoals de Boezem-singelkerk, die in 2018 is gesloopt. Positief om te noemen is dat sommige leegstaande kerken over zijn gegaan op migrantengemeenten. Landelijk is er steeds meer aandacht gekomen voor het behoud van kerken, zowel bij burgers als bij kerkbestuurders. De katholieke kerk ging voorheen vrij rigide om met herbestemming. Lang was het adagium: liever sloop dan hergebruik, want dan zou de kerk worden ontwijd.'

Zitten er volgens u grenzen aan de herbestemming van een gebedshuis?

'Mijn motto is: "met een kerkgebouw kan technisch (bijna) alles. Maar het zijn de mensen en de gevoelens eromheen die het moeilijk maken". Je moet, denk ik, de maatstaf aanhouden van wat je ook in je eigen buurt zou willen. Dus wat mij betreft is er veel mogelijk, of dat nu een ijsbaan, een winkel, een bingoclub of een bibliotheek is. Woningen zijn ook prima, je speelt daarmee immers in op een maatschappelijke behoefte. Een voorbeeld daarvan is de Baumannkerk in Schiebroek, waar appartementen in worden gerealiseerd. Toen de kerk leegstond, wilde iemand die gebruiken voor urban growing. De producten konden dan lokaal worden afgezet bij supermarkten. Dat was voor de eigenaren een stap te ver, maar ik vind dat een gemiste kans. En in de Duyststraat bij de Nieuwe Binnenweg huist nu een moskee in een oud kerkgebouw. Er zijn talloze mooie voorbeelden van herbestemming. Ook bijzonder vind ik het als de kerkelijke functie naast de nieuwe functie blijft bestaan, zoals bij de Arminiuskerk, dat ook een lezingen- en concertcentrum is.'

De gemeente is bezig met een visie op Religieus Erfgoed, wat hoopt u daarin terug te zien?

'De gemeente hoeft zich niet te verschuilen achter het idee dat ze geen bemoeienis heeft met deze kwestie, omdat kerk en staat gescheiden zijn. Er is een beetje lef nodig: kerkgebouwen horen bij de stad, dus laten we samen met kerkbesturen kijken naar een duurzame oplossing. Daarbij moeten op voorhand niet te veel kaders worden gesteld, maar moet gekeken worden wat er zich aandient als nieuwe functie. De meeste herbestemmingen zijn weer te vervangen door een andere herbestemming, ook religieus of spiritueel. Dus hou het kerkgebouw in ere.'

Van Familiekerk tot Familiehuis

Als een gebedshuis aan de eredienst wordt onttrokken, hoeft dat niet het einde te betekenen. In het Liskwartier staat de markante Heilige-Familiekerk uit 1927. Na jarenlange leegstand en verval is er weer beweging. Met een transformatie tot kindzorgcentrum én ontmoetingsplek voor de wijk, willen de betrokken stichting en CityKids het monument restaureren en een toekomst geven. Geen gemakkelijk proces, maar alle partijen zetten de schouders eronder. Drie perspectieven, met als gemene deler: hart voor Rotterdam.

Tot 1982 is de kerk volledig in gebruik, maar door het teruglopend aantal parochianen functioneert een deel van het gebouw als buurthuis. Het andere deel wordt tot 2007 gebruikt door de Heilige Familieparochie, die dan opgaat in de nieuw opgerichte Sint Franciscus en Claraparochie. Vanaf 2008 zijn er geen kerkgangers meer. Het buurthuisgedeelte wordt in gebruik genomen door Liskids, een wijk-initiatief om kinderen een speelplek te geven. In 2016 valt het besluit: het bestuur verkoopt de kerk voor 1 euro aan Stichting Behoud Heilige Familiekerk, die het duurzaam en voor een maatschappelijk doel wil restaureren en herinrichten.

Dat het gebouw een maatschappelijke en open buurtfunctie krijgt, is van groot belang geweest voor het parochiebestuur, zegt Miep in 't Veen, destijds bestuurslid. Het initiatief wordt juist daarom breed gedragen door de parochie en het bisdom. Er is nog altijd een groep parochianen die de transformatie met veel interesse

volgt, en trots is op haar oude kerk - onder wie Miep zelf. Als student van de kweekschool begeleidde ze vroeger het koor.

Voor CityKids biedt het gebouw een bijzondere kans om een kindzorgcentrum met alle disciplines onder één dak te creëren, midden in een woonwijk. Het moet een 'Droomhuis' worden, met faciliteiten voor kinderen met een chronische ziekte of intensieve zorgvraag, maar óók voor hun families, aldus projectleider Nicoline van Rappard. In de naastgelegen pastorie, die het afgelopen jaar helemaal opgeknapt is, wonen nu jongeren met een verstandelijke beperking onder begeleiding. Een deel van het centrum zal straks open zijn voor buurtgenoten, waar de jongeren als dagbesteding ook een bijdrage zullen leveren.

Bart Dura heeft zich vanuit Impact Vastgoed ook verbonden aan het project en levert de bouwexpertise. Als projectontwikkelaar en Rotterdammer wil hij investeren in bijzonder

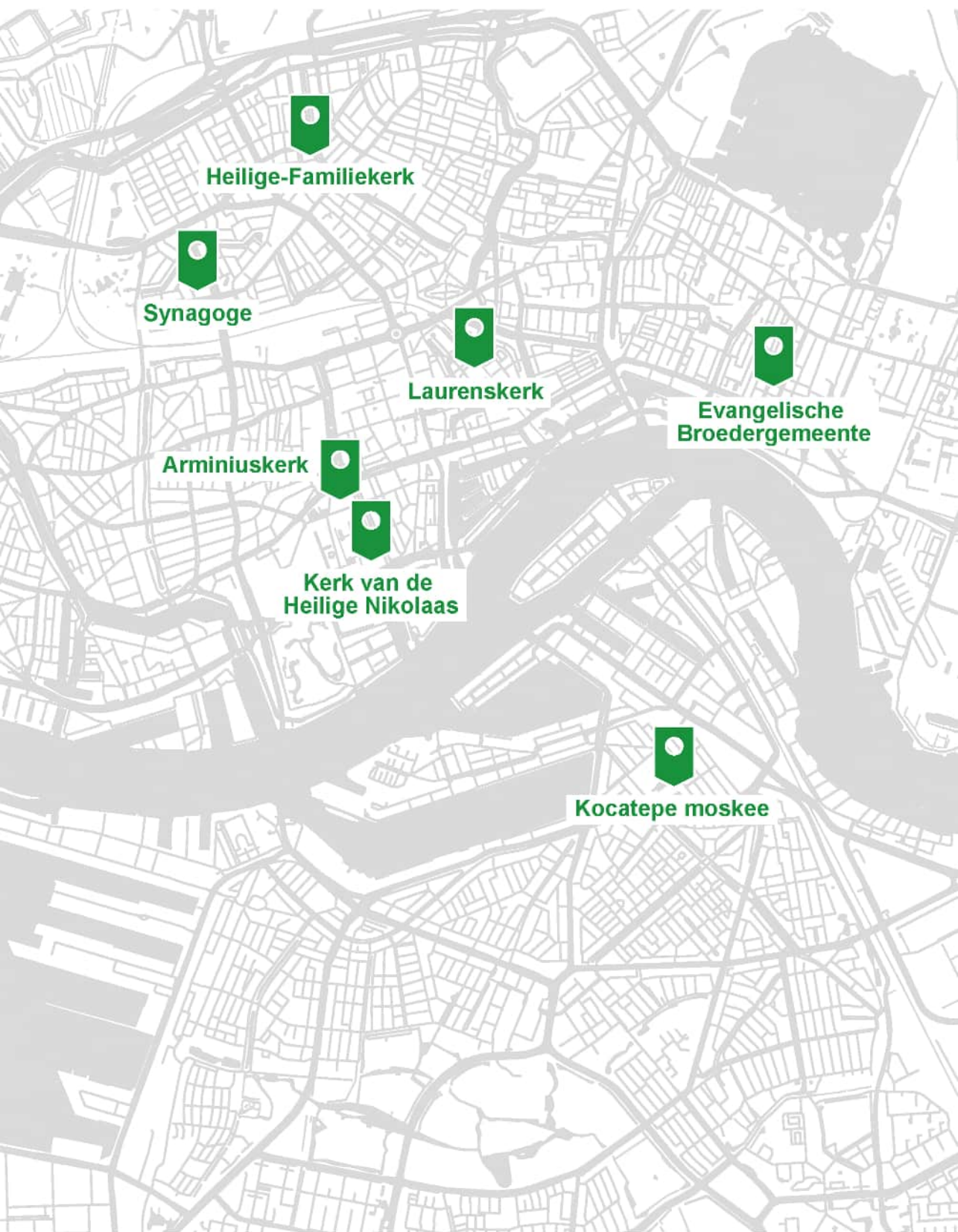
vastgoed en de leefbaarheid van de stad. Het transformeren van zo'n groot monumentaal gebouw is echter veel complexer en duurder dan nieuwbouw, en biedt ook voor een ontwikkelaar geheel nieuwe uitdagingen.

Ondanks de grote betrokkenheid en het optimisme van alle partijen, valt het niet mee om de herbestemming tot stand te brengen. Het proces vraagt een lange adem. De specifieke zorgfunctie die de Famillekerk moet krijgen, behoeft bijzondere faciliteiten en eisen. Durvers en doeners zijn essentieel in zo'n proces, maar ook geld is hard nodig. Momenteel loopt de fondsenwerving voor het resterende bedrag dat nodig is om het Droomhuis tot realiteit te maken.

In het magazine Met Hart & Ziel van het Programma Toekomst Religieus Erfgoed (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) verschijnt in juni 2020 een uitgebreide reportage over de transformatie van de Heilige-Famillekerk. Houd daarvoor www.toekomstreligieuserfgoed.nl in de gaten. Meer info over de familiekerk: www.defamiliekerk.nl.

Foto: Tirzah Schnater

Heilige-Familiekerk

Synagoge

Laurenskerk

Evangelische
Broedergemeente

Arminiuskerk

Kerk van de
Heilige Nikolaas

Kocatepe moskee

Colofon

Uitgave

Gemeente Rotterdam,
Bureau Monumenten en Cultuurhistorie
Rotterdam, mei 2020

Ontwerp

Publiquest - Leene Visuele Communicatie

Interviews en redactie

Publiquest - Leene Communicatie

Overige teksten

Paul van de Laar (p 5-6)
Frank Strolenberg (p 11)
Tirzah Schnater (p 34-35)

Fotografie (tenzij anders vermeld)

Jan van der Ploeg (portretten)
Rubén Dario Kleimeer (gebouwen)
westerhuis & westerhuis (p 29)
Joop Reijngoud (p 23)

Meer informatie en contact

Actuele informatie over dlt project is te vinden op
de website www.rotterdam.nl/monumenten.
Voor vragen kunt u ons bereiken via e-mail:
bwt-monumenten@rotterdam.nl of telefoon: 14 010.

Disclaimer

Aan deze uitgave kunnen geen rechten
worden ontleend.

**Vrede en
Verzoening**

